

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ՕՍՄԱՆՅԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ
(19-ԲԴ ԴԱՐԻ ՎԵՐՁ)**

19-րդ դարավերջին Օսմանյան կայսրությունը գտնվում էր սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ի (1876-1909 թթ.) բռնապետական վարչակազմի՝ «գուլումի» տիրապետության ներքո: Այն թուրքական հասարակության ամենահետադիմական խավերի տիրապետության արտահայտությունն է: Աբդուլ Համիդի կառավարման տարիներին Օսմանյան կայսրությունը վերստին հետ շարժվեց դեպի բիրտ միջնադար:

«Զուլումի» ժամանակաշրջանում է ծնունդ առել, զարգացել և իր վախճանն ապրել «Սերվեթ-ի ֆյունունի գրականությունը» («Servet-i Fünun Edebiyatı»): Այսինքն՝ գրական այս ուղղությունը գործել է բռնապետական ճնշման ներքո: Նշված դարաշրջանը բնութագրվում էր նաև արդուի ամիդյան բացառիկ դաժան, երբեմն անհեթեթության հասնող գրաքննությամբ: Թուրք պատմաբան Է. Զարալը, բնութագրելով արդուի ամիդյան վարչակարգը, գրում է, որ ամենուր կարելի էր հանդիպել լրտեսների, հատուկ գործակալների: «Լրտեսությունը բռնապետական վարչակարգի ոգին էր», - գրում է Զարալը²: Արդուի ամիդյան գրաքննությունը թույլատրում էր միայն «անմեղ» գեղարվեստական գրականության, ներքողական ելույթների ու սուլթանին և նրա քաղաքականությունը փառաբանող ստեղծագործությունների տպագրումը³:

Նման պայմաններում Սերվեթ-ի ֆյունունականները, այնուամենայնիվ, խիզախում էին իրենց գրական ստեղծագործություններում քննադատել Օսմանյան կայսրությունում տիրող անբարոյականությունը, ֆանատիզմը, տգիտությունը, թուրքական հասարակության բարոյական և սոցիալական արատները:

Դիտարկվող ժամանակահատվածում որոշ գրողների ստեղծագործություններում ի հայտ են գալիս քաղաքացիական մոտիվներ, բողոք ընդդեմ արդուի ամիդյան վարչակարգի, որոնք իրենց արտացոլումը գտան «Սերվեթ-ի ֆյունուն» հանդեսի էջերում:

Առաջատարների շարքում էր «Սերվեթ-ի ֆյունուն» հանդեսի գլխավոր խմբագիր, «Սերվեթ-ի ֆյունունի գրականության» պարագլուխ Թևֆիք Ֆիքրեթը (1867-1915 թթ.): Դեռևս 1890-ական թվականների վերջին Թևֆիք Ֆիքրեթի պոեզիայում սուլթանների, ոգիների, հրեշտակների փոխարեն ի հայտ են գալիս իրական կերպարներ՝ ձկնորսներ, արհեստավորներ, մի խոսքով՝ հասարակ մահկանացուներ: Այն-

սյիսի բանաստեղծություններում, ինչպիսիք են «Օգնենք երեխաներին», «Ռամադանյան ողորմություն», Թևֆիք Ֆիքրեթը փորձում է արթնացնել հարուստների խիղճը, շարժել նրանց հոգու «նուրբ թելերը», խոսում է կարեկցանքի ու գթության մասին: «Ձկնորսներ» բանաստեղծության մեջ նա գովաբանում է մարդկային այնպիսի արժեքներ, ինչպիսիք են քաջությունն ու խիզախությունը, սերն աշխատանքի հանդեպ, մարդկային հարգանքը դիմացինի նկատմամբ: Հեղինակն ընդգծում է, որ չնայած աղքատիկ կեցությանը՝ հասարակ մարդիկ հանդես են գալիս որպես այդ արժեքների կրողն ու ջատագովը:

Քննադատելով կրոնական ծիսակատարությունների ու զեխ բարքերի «երկերեսանի, պահպանողական, հետամնաց բնույթը»՝ պոետը կարծում է, որ ծառան, արհեստավորն ու աղքատը ևս օժտված են հարուստ ներաշխարհով⁴: Հատկանշական է, որ Թևֆիք Ֆիքրեթի՝ սոցիալական սուր քննադատություն պարունակող բանաստեղծությունների լեզուն համեմատաբար պարզ է ու մոտ ժողովրդախոսակցականին⁵:

Նշված բանաստեղծություններից առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի «Ձկնորսներ» («Balıkçılar») բանաստեղծությունը, որտեղ առաջին անգամ թուրքական պոեզիայում հերոսները հասարակության ցածր խավի ներկայացուցիչներ են՝ հասարակ աշխատավոր մարդիկ⁶: Մինչև Թևֆիք Ֆիքրեթը նման հերոսներ թուրքական պոեզիայում չկային: Բանաստեղծությունն անմիջապես գրավեց ինչպես ընթերցողների, այնպես էլ գրաքննադատների ուշադրությունը: Այս բանաստեղծության բովանդակության հիմքում ընկած է ձկնորսի՝ ծովի տարերքի դեմ պայքարում զոհված տղայի կերպարը: Գործող անձանց լեզվի համեմատական պարզությունը զուգակցվում է մոլեգնող ծովի ու կատաղի փոթորկի բարդ կերպարներով. «Bugün açız yine evlâtlarım, diyordu peder,/ Bugün açız yine; lâkin yarın, ümîd ederim,/ Sular biraz daha şâkinleşir... Ne çâre, kader!/- Hayır, sular ne kadar coşkun olsa ben giderim,/ Diyordu oğlu, yarın sen biraz ninemle otur;/ Zavalıcık yine kaç gündür işte hasta.../- Olur;/ Biraz da sen çalış oğlum, biraz da sen çabala;/ Ninen baban, iki miskin, biz artık ölmeliyiz.../ Çocuk düşündü, şikâyetli bir nazarla:- Ya biz,/ Ya ben nasıl yaşarım siz ölürseniz?../ Hâlâ/ Dışarıda gürlereyrek kükremiş bir ordu gibi/ Döğerdî sâhili binlerce dalgalar, asabî./ Այսօր քաղցած ենք կրկին, երեխանե՛րս,- ասում էր հայրը, /Այսօր քաղցած ենք կրկին, սակայն վաղը, հույս ունեմ./ Ջրերը (ալիքները) մի քիչ էլ կհանդարտվեն...Ինչ արած, բախտ է:/ Ո՛չ, ջրերը որքան ալեկոծ լինեն, ես կգնամ./Ասում էր որդին,- վաղը դու մի քիչ մորս մոտ մնա./ Խեղճը կրկին քանի օր է, ահա հիվանդ է... / Լավ./ Մի քիչ էլ դու աշխատիր, որդիս, մի քիչ էլ դու ճգնիր./ Մայրդ, հայրդ՝ երկու խղճուկ, մենք արդեն պետք է մահանանք.../ Երեխան մտածեց, դժգոհ մի հայացքով (ասաց):

- Իսկ մե՞նք, / Իսկ ես ինչպե՞ս կապրեմ, եթե դուք մահանաք... /Եվ այդ պահին/ Դրսում որոտալով կատաղած բանակի մման/ Բախվեցին ափին հազարավոր հուզառատ (ջղագրգիռ) ալիքներ»⁷:

Այսպիսով, հայր ու որդի որոշում են, որ այս անգամ ծով է դուրս գալու որդին: Հայրը խրատում է նրան, որ իր հետ վերցնի պարան, պատրաստի ուռկաններ: Ուշադրության են արժանի հոր հատկապես այս խոսքերը. «Kayık çocuk gibidir: Oynuyor mu kayd etme,/ Dokunma keyfine; yalnız tetik bulun, zîrâ/ Deniz kadın gibidir: Hiç inanmak olmaz ha!/: Նավակը երեխայի մման է. երբ խաղում է, ուշադրություն մի՛ դարձրու (մի՛ խանգարիր),/ (Բառացի՝ քեֆին մի՛ կպիր), բայց ուշադի՛ր եղիր, քանի որ/ Ծովը կնոջ մման է. երբեք նրան հավատալ չի կարելի»⁸:

Հայրը որդուն կյանքի դասեր է տալիս, փորձում է մատչելի լեզվով պարզաբանել ձկնորսին «կերակրող» նավակի ու ծովի բնույթը, արժանի վարվելակերպի «նրբություններ»:

Ծովը փոթորկում է, և «ծեր ու հիվանդ» նավակը չի կարողանում դիմադրել ծովի ալիքներին. վերջապես «ծովը փչում է իր վերջին շունչը», նավակը խորտակվում է՝ իր հետ ծովի հատակը տանելով ձկնորսի որդուն, իսկ տանն էլ մահանում է ձկնորսի կինը: Բանաստեղծության վերջում կնոջն ու որդուն կորցրած ձկնորսը «ինչ-որ մեկին» սպառնում է բռնուցքով: Անգորությունից ու հուսահատությունից այդ աներևույթ, վերացական «ինչ-որ մեկին» ձկնորսը համարում է իր դժբախտության պատճառը: Արևելագետ-գրականագետ Վ. Գարբուզովան, վերլուծելով այս ստեղծագործությունը, հանգում է այն կարծիքին, որ բանաստեղծությունում առկա են որոշակի թերություններ: Ըստ նրա՝ թեև հերոսները խոսում են պարզ լեզվով, սակայն դա 19-րդ դարի վերջի թուրք գյուղացու լեզուն չէ: «Ըստ երևույթին, Թևֆիք Ֆիքրեթը չգիտեր հասարակ գյուղացու լեզուն (խոսվածքը), այստեղ շատ են արաբական և պարսկական բառերը», - նկատում է արևելագետը և միաժամանակ խոստովանում, որ իր ժամանակաշրջանի համար բանաստեղծությունը նորարարական էր, որն էլ նրա հիմնական արժեքն է⁹:

Օսմանյան կայսրության ճակատագրով էր մտահոգված բանաստեղծ, «թյուրքականության հայերից» մեկը՝ Մեհմեթ Էմին Յուրդաբուլը (1869-1944 թթ.)¹⁰: Նրա հայտնի ստեղծագործություններից է թուրք-հունական պատերազմի կապակցությամբ գրված «Մարտի գնալիս» («Cenge Giderken») բանաստեղծությունը: Ուշադրության է արժանի այս բանաստեղծության առաջին տողը. «Ես թուրք (թյուրք) եմ, հավատս, ցեղս մեծ եմ» («Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur»): Հատկանշական է, որ «նախահեղափոխական» շրջանում Մեհմեթ Էմինի և Թևֆիք Ֆիքրեթի ստեղծագործական ուղիները երբեմն խաչվել են հենց

քաղաքացիական մոտիվներով: Նրանց ստեղծագործություններում անգամ համընկնում էին մի շարք թեմաներ՝ մարդկային տառապանք, աղքատություն, հասարակ մարդիկ¹¹: Մեհմեթ Էմինը գյուղացու կյանքը լավ պատկերացնելու և ըմբռնելու համար նույնիսկ տեղափոխվում է գյուղ, ապրում գյուղացիների հոգսերով:

Հալիբ Զիյա Ուշաքլուզլի (1866-1945 թթ.)¹² ստեղծագործություններում ևս առկա էին քաղաքացիական, սոցիալական մոտիվներ, ինչպես նաև անհատի ու հասարակության միջև պայքարի նկարագրություններ: Վիպասանը բախվում է դառը իրականության հետ, կորցնում է սիրո և ընկերների հանդեպ հավատը, հուսախաբվում: Իր «Արգելված սեր» ստեղծագործության մեջ Հալիբ Զիյան պատմում է մի գեղեցկուհու ողբերգական ճակատագրի մասին: Աղջիկը ինքնասպան է լինում՝ երջանկություն չգտնելով հաշվենկատ ամուսնության մեջ և խաբված լինելով սիրեկանի կողմից:

Թևֆիք Ֆիքրեթի ազդեցությամբ քաղաքացիական լիրիկան որոշակի դրսևորումներ է ստացել Ջենափ Շահաբեթթինի (1870-1934 թթ.), Ալի Էքրեմ Բոլալյորի (1867-1937 թթ.) և այլոց գրական ստեղծագործություններում:

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում գրականության մեջ իր տեղն է գտել նաև կանանց իրավունքների հարցը, որն արտացոլվում էր գլխավորապես «Սերվեթ-ի ֆյունուն» հանդեսի էջերում: Թուրք հայտնի գիտնական Քենան Աքյուզը նշում է, որ «Սերվեթ-ի ֆյունուն»-ի ժամանակաշրջանը բավականին լայն և ընդգրկուն ձևով է անդրադարձել կանանց խնդիրներին: «Սերվեթ-ի ֆյունուն»-ի բանաստեղծություններում, վեպերում և պիեսներում աչքի էր զարնում կնոջ «քաղաքացիական իրավունքի» (medenî hak) տխուր պատկերը¹³: Հանդեսում հրատարակվում էին արձակագիր Ֆաթմա Ալիյեն (1862-1924 թթ.) և բանաստեղծուհի Նիզար Հանըմը (1856-1918 թթ.): Վերջինս, կարելի է ասել, «Սերվեթ-ի ֆյունուն»-ում հրատարակվող կին պոետներից առավել աչքի ընկնողն էր: Նիզար Հանըմի առաջին ստեղծագործություններում զգացվում էր Աբդուլհաք Համիթի և Ռեշափզադե Մահմուդ Էքրեմի ազդեցությունը: Նիզար Հանըմի բանաստեղծություններից շատերը պատմում էին կնոջ հոգեվիճակի մասին: Նիզար Հանըմը զբաղվում էր նաև թարգմանությամբ: Նրա գրչին են պատկանում Պուշկինի ստեղծագործություններից արված թարգմանությունները, որոնք թեև արվում էին կրկին ֆրանսերենից¹⁴:

19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին Օսմանյան կայսրությունում կանանց շարժման պատմության մեջ սովորաբար հիշատակվում են անվանի կին գրողներ Նազիհե Մուհեթթինի, Էմինե Սեմիյե Հանըմի, Մելմա Ռեզայի, Մյուֆիդե Ֆերիդի ու հատկապես Հալիդե Էդիփի անունները:

Պետք է նշել, որ Թևֆիք Ֆիքրեթը ևս թուրք գրականության մեջ համարվում է կանանց խնդիրներն արծարծող նշանավոր հեղինակներից մեկը: Նա իրապես հավատում է կնոջ երջանիկ գոյությանը: «Եթե քաղաքակրթության զարդը արվեստն է, արվեստի զարդն էլ կինն է» («Medeniyetin ziyeti sanatsa, sanatin ziyeti kadındır»), - գրում է բանաստեղծը¹⁵: Թևֆիք Ֆիքրեթը ցանկանում էր, որ կինը որքան հնարավոր է շուտ դառնա իր «քաղաքացիական իրավունքի» (medenî hak) տերը: Առողջ ու զարգացած հասարակություն ունենալը պայմանավորված չէ միայն տղամարդկանցով, հարկավոր է հասարակական բոլոր ոլորտներում ապահովել կին-տղամարդ համագործակցությունը:

Թևֆիք Ֆիքրեթը մի կողմից աշխատում էր բարձրացնել հասարակության «քաղաքակրթական» ընդհանուր մակարդակը, մյուս կողմից զբաղվում էր կանանց կրթական մակարդակի բարձրացմամբ: Նա բարձրաձայնում է, որ հասարակության զարգացման գործում անհրաժեշտ է, որ տղամարդիկ ու կանայք հավասարաչափ ծառայեն հասարակությանը: Թևֆիք Ֆիքրեթն իր ստեղծագործություններում ու հրապարակախոսության մեջ փորձում էր կանանց համոզել, որ կյանքում հաջողության կարելի է հասնել գրագիտության ու կրթության միջոցով: «Ազգը, որը կրթության չի տալիս իր աղջիկներին, զավակներին դատապարտում է հոգևոր որբության» («Kızlarını okutmıyan millet, oğullarını ma'nevî öksüzlüğe mahkûm etmiş demektir»), - գրում է պոետը¹⁶:

TIGRAN PETROSYAN
(YSU)

THE CIVIL LIRIC POETRY IN THE OTTOMAN LITERATURE (THE END OF THE 19TH CENTURY)

At the end of the 19th century, the Ottoman Empire appeared under the power of the despotic regime of Abdul Hammed II (1876-1909). This period could also be characterised by Abdul Hammed's exclusively cruel, sometimes absurd censorship. Civil motives can be observed emerging in this period. In this sense Tevfik Fikret's "Fishermen" ("Balıkçılar") poem is of special attention where, for the first time in the Turkish poetry, the characters are representatives of the lower layers of the society, they are common workers. There had been no such characters in the Turkish poetry before Tevfik Fikret. The issue of women's rights can also be found in the literature of this period, which is mainly reflected on the pages of "Servet Fyunun" journal.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՅԹՈՒՆՆԵՐ

1. Այս շրջանի գրականության մասին մանրամասն տե՛ս՝ Kolcu Ali İhsan, Servet-i Fünun Edebiyatı, İstanbul, 2005; Parlatur İsmail, Enginün İnci, Karaca Alaattin, Servet-i Fünun Edebiyatı, İstanbul, 2006; Okay M. Orhan, Servet-i Fünun Şiiri, Erzurum, 1992; Akay Hasan, Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler, İstanbul, 1998; Гордлевский Вл., Очерки по новой османской литературы, М., 1912, с. 114-143.
2. Karal E., Osmanlı Tarihi, cilt VIII, Ankara, 1962, s. 265.
3. Մանրամասն տե՛ս Haerkötter R., Sultan 'Abdülhamid II. in der türkischen Publizistik seit Gründung der Republik. Frankfurt am Main et al. 1996. In: Orientalistische Literaturzeitung 93, 4-5 (1998), s. 446-51.
4. Фиш Р., Турецкие Дневники, Встречи, Размышления, М., 1977, с. 50.
5. Фиш Р., Писатели Турции, книги и судьбы, М., 1963, с. 24.
6. Гарвузова В., Поэты Турции XIX века, Л., 1970, с. 75.
7. Tevfik Fikret, Rübâb-ı Şikeste, Balıkçılar, İstanbul, 2005, s. 18-19, ինչպես նաև՝ Tevfik Fikret, “Balıkçılar”, “Servet-i Fünun”, Sayı 428, 1315 (1899).
8. Նույն տեղում:
9. Гарвузова В., նշվ. աշխ., էջ 77:
10. Մեհմեթ Էմին Յուրդաքուլի մասին առավել մանրամասն տե՛ս՝ Goksen Enver Naci, Mehmet Emin Yurdakul, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1963, Tevetoğlu Fethi, Mehmet Emin Yurdakul Hayatı ve Eserleri, Ankara, 1988, Kutlu Şemsettin, Servetifünun Dönemi Türk Edebiyatı Antolojisi, İstanbul, 1972, s. 379-394; Şiirle Selam Antoloji (hazırlayan: Şükrü Elçin), Ankara, 1993, s. 57-59, 149-151, 167-169; Гордлевский Вл., նշվ. աշխ., էջ 103-108:
11. Кямилев Х., Общественные мотивы в турецкой поэзии (конец XIX – середина XX века), М., 1969, с. 31-45.
12. Հալիթ Ջիյա Ուշաքլիլիի մասին մանրամասն տե՛ս՝ Öner Toy Olcay, Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri, Ankara, 1999; Алькаева Л., Творчество Халида Зии Ушаكليгиля, М., 1956; Гордлевский Вл., նշվ. աշխ., էջ 133-136:
13. Akyüz Kenan, Tevfik Fikret, Ankara, 1947, s. 284.
14. Гарвузова В., նշվ. աշխ., էջ 102:
15. Tevfik Fikret, “Nevha-i bî-sût”, Servet-i Fünun, 1314 (1898), Sayı 400, համեմատի՛ր Akyüz Kenan, նշվ. աշխ., էջ 285:
16. Tevfik Fikret, Halûk'un Defteri, Bir Kız Mektebi İçin, s. 77.